Tiflis'in Fethinden Sonra Defter-i Hâkân-i Memurlarının Faaliyetleri (1723-1734) *

Arş. Gör. Dr. Samet Sazak | ORCID: 0000-0002-7074-6794 | ssazak@pau.edu.tr

Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Denizli, Türkiye

ROR ID: 01etz1309

Öz

Osmanlı Devleti Safevî Devleti'nin Afganlar tarafından İsfahan şehrinin ele geçirilerek sona ermesinden sonra oluşan kaosta sınır bölgelerini güvenli bir konuma getirmek ve Rusların güneye inmesini engellemek amacıyla İran bölgesine 1723 yılında askerî harekât düzenlemiştir. Osmanlı askerlerinin ilk olarak ele geçirdiği bölge Tiflis, Revan ve Gence şehirleridir. Bu şehirlerin fethi ile Osmanlı idari sistemi Güney Kafkasya'da tesis edilmiştir. Osmanlı idari sisteminin tatbikinde en önemli görev beylerbeyi ve kadı atamalarının yanında bölgede tesis edilecek defterdarlık kurumudur. Bu idari yapılar yanında devletin merkezinden gönderilen defterhâne memurları bölgenin tapu tahririni yapmakla görevlendirilerek ele geçirilen bölgelerin Osmanlı sistemine kaydedilmesini sağlamışlardır. Defter-i Hâkân-i personeli mensubu kâtip ve şakirdlerin yeni oluşturulan eyaletlerin kaydını oluşturma aşamaları ile tapu tahrir defterlerinin hazırlanmasında yaşanan sorunlar bu makalenin ana konusudur. Bu çalışmada Osmanlı idaresinde Tiflis eyaletine ait 897 ve 900 numaralı mufassal tapu tahrir defterlerinin ve icmal tapu tahrir defterinin oluşturulma sürecini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Konunun ana kaynakları olan Osmanlı arşiv belgeleri, Osmanlı kronikleri ve araştırma eserler derinlemesine incelenerek defterhâne memurlarının faaliyetleri özgün bir şekilde ele alınacaktır. Buna ilaveten memurların uzun süren çabaları sonucu elde edilen mufassal ve icmal tahrir defterleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler

İslam Tarihi, Osmanlı Devleti, Güney Kafkasya, Tiflis, Defterhâne, Tapu Tahrir

Atıf Bilgisi

Sazak, Samet. "Tiflis'in Fethinden Sonra Defter-i Hâkân-i Memurlarının Faaliyetleri (1723-1734)". *Artvin İlahiyat Dergisi* 14 (Aralık 2023), 87-114.

Geliş Tarihi	16.06.2023
Kabul Tarihi	22.06.2023
Yayım Tarihi	31.12.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	*Bu çalışma Prof. Dr. İsmail Safa Üstün danışmanlığında 27.07.2023

	tarihinde tamamladığımız "Osmanlı döneminde Tiflis Eyaleti (1723-1735)" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	ilahiyatdergisi.etik@artvin.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Activities of the Imperial Registry Officials Following the Conquest of Tbilisi (1723-1734) *

RA Dr. Samet Sazak | ORCID: 0000-0002-7074-6794 | ssazak@pau.edu.tr

Pamukkale University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts, Denizli, Türkiye

ROR ID: 01etz1309

Abstract

The Ottoman Empire launched a military campaign in the Iranian region in 1723 with the aim of stabilizing the border areas in the chaos that ensued after the Afghan capture of Isfahan and preventing the Russians from advancing southward. The first regions captured by the Ottoman soldiers were Tbilisi, Ganja, and Revan. With the conquest of these cities, the Ottoman administrative system was established in the South Caucasian. In the implementation of the Ottoman administrative system, the appointment of the governor-general (beylerbeyi) and the judge (kadı) were crucial, alongside the establishment of the office of the defterdar (financial administrator) in the region. Officials from the imperial registry (defterhane) were tasked with conducting land surveys in the region to ensure the integration of the conquered territories into the Ottoman system. This article focuses on the challenges encountered by the personnel, including scribes (katib) and apprentices (şakird), during the process of creating the land registers and the complications faced in preparing the tapu tahrir (land survey) registers. The primary sources for this study include Ottoman archival documents, chronicles, and research works. The activities of the treasury officials will be examined in-depth to provide a comprehensive understanding. The aim of this study is to uncover the processes involved in the creation of detailed (mufassal) land survey registers numbered 897 and 900, as well as the summary (icmal) land survey register for the Tiflis province in the Ottoman administration. By thoroughly examining primary sources such as Ottoman archival documents, Ottoman chronicles, and research works, this article will provide an original analysis of the activities of the defterhane officials. The final section of this work will present the extensive efforts of these officials, culminating in the production of the detailed and summary land survey registers.

Keywords

Islamic History, Ottoman Empire, South Caucasus, Tbilisi, Ottoman Imperial Registry (Defterhane), Land Survey.

Citation

Sazak, Samet. "The Activities of the Imperial Registry Officials Following the Conquest of Tbilisi (1723-1734)". *Artvin Journal of Theology* 14 (December 2023), 87-114.

Date of Submission	16.06.2023
Date of Acceptance	22.06.2023
Date of Publication	31.12.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	*This study is based on the doctoral dissertation entitled "The Province of Tbilisi under the Ottoman Rule (1723-1735)", which was completed on 27.07.2023 under the supervision of Prof. Dr. İsmail Safa Üstün. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - İThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	ilahiyatdergisi.etik@artvin.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Giriş

Kafkasya tarih boyunca, stratejik konumu ve barındırdığı etnik, dini çeşitlilik sebebiyle dünyanın eski sıcak çatışma bölgesi olmuştur. Kafkasya'da yaşayan etnik unsurların küçük devlet/prenslik ve beylikleri büyük güçlerin ilgi alanında yer almıştır. Günümüzde Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan devletlerinin yer aldığı coğrafyaya Güney Kafkasya denilmektedir. Türk kaynaklarında "Maverayı Kafkas" ve "Transkafkasya" gibi isimlerle adlandırılan Güney Kafkasya'da Osmanlı hakimiyeti çeşitli zamanlarda fasılalarla devam etmiştir. XVI. yüzyılda Safevîlerle yapılan savaşlar neticesinde Osmanlılar Güney Kafkasya'yı ele geçirmiştir. Osmanlılar Çıldır eyaletinin tesisi ile Gürcistan'ın batısını bir nevi özerk sayılan prensliklere ayırmış ve bu prenslikleri kendisine tabi hale getirmiştir. Gürcistan'ın doğusunda yer alan Kartli ve Kahet bölgesinde ise Osmanlı hakimiyeti kısa süreli olmuştur. Osmanlılar ilki 1578-1612 diğeri 1723-1735 olmak üzere Gürcistan'ın doğusuna iki defa hâkim olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin bölgeye ikinci hakimiyeti döneminde Tiflis'i bir eyalet haline getirmek için çeşitli faaliyetler yürütülmüştür. Osmanlılar kalelerin tamiri, şehrin imarı ve güvenliğini sağlamak için büyük bir faaliyete girişmişlerdir. Tiflis şehrinin sulh ile ele geçirilmesinden dolayı "istimâlet" yöntemiyle halkın dini inancına saygı duyulması, Osmanlı tebaası olmasından dolayı halka zulmedilmemesi ve esir edilmemesi emredilmiştir. Eyalete atanan beylerbeyi, muhafız ve kadılar ile idari yapıyı tesis eden Osmanlılar eyaletin nüfus ve arazi bilgisini tespit için fetih sonrası faaliyetlere başlamıştır. İdari yapının tesisinden sonra bir yerin tam manasıyla Osmanlı toprağı olarak sayılabilmesi için elzem şartlardan birisi tapu tahririnin yapılmasıdır. Osmanlılar bu sebeple Tiflis'i fethini müteakiben bölgenin tahririnin yapılarak merkeze mufassal, icmal şeklinde defter halinde gönderilmesini istemiştir. Tiflis'in fethine müteakiben başlayan tahrir faaliyetleri çeşitli fasılalar halinde devam etmiştir. Osmanlı ordusunun İran coğrafyasında devam eden savaşları Tiflis bölgesinde asayiş ve güvenlik sorunları gibi nedenlerle bu defterlerin hazırlanması yaklaşık beş yıl sürmüştür.

Bu çalışmanın ilk kısmında Tiflis'in fethi ve siyasi gelişmeler kısaca aktarılacak ardından bölgeye tapu tahrir çalışmaları için görevlendirilen Defter-i Hâkân-i memurlarının faaliyetlerine değinilecektir. Şu hususa da değinmek gerekir ki Defter-i Hâkân-i memurlarından kasıt tapu tahrir defterlerini hazırlamakla sorumlu kâtip, şakird ve defterdarlardır. Bu çalışmanın son kısmında ise Defterhâne memurlarının beş yıl gibi uzun bir sürede kayıt altına aldığı Tiflis mufassal, icmal ve timar ruznamçe defterleri tanıtılacaktır.

1. Tiflis'in Fethi ve Siyasi Gelişmeler

XVIII. yüzyıl başlarında Güney Kafkasya'nın batısında kalan İmereti, Abhazya, Guriel, Saatabego Osmanlı egemenliğinde iken Kartli, Kaheti, Şirvan, Gence-Karabağ, Revan ve

Nahçivan Safevî egemenliği altında idi. Şirvan, Gence ve Çukur Saad beylerbeyilik iken Kartli ve Kahet prenslik ile yönetiliyordu. XVIII. yüzyılın başına gelindiğinde Safevî devletinin başında bulunan Şah Hüseyin Mirza'nın yanlış politikaları nedeniyle Safevî topraklarında büyük sorunlar baş göstermişti. Merkezi devletin kendi içinde sorunlar yaşaması valilerin kendi başına hareket etmesine ve kanunsuzluğun artmasına sebep oldu. Köylülerin ağır vergiler altında ezilmeleriyle göç hareketleri başladı ve merkezi hazine sarsıntı geçirdi. Şii politikaların baskın olması Hıristiyan ve Sünni tebaanın isyanını tetiklemişti. Bölgedeki ilk ayaklanma Zakatala bölgesinde olsa da bastırılmıştı. İkinci isyan ise Sünni müslümanların yoğunlukla yaşadığı Şirvan dolaylarında olmuştu. Hacı Davut'un 1711 yılında başını çektiği bu isyan Güney Kafkasya'nın en önemli halk ayaklanması olmuştu. Bu isyan 1719'da bastırılsa da Derbent'te hapsedilen Hacı Davut kaçmayı başarmıştı. Yeniden bölgedeki halkın lideri olan Hacı Davut 1721'de Şirvan'ın merkezi olan Şemahı'yı ele geçirmişti. Büyük Kuzey savaşı olarak bilinen Ruslar ve İsveç arasında yaşanan savaşlardan Nystad antlaşması ile çıkan I. Petro için ise uzun zamandan beri elçileri vasıtasıyla takip ettiği Kafkasya ve İran bölgesi yeni savaş bölgesi olarak seçmişti. Şemahı'da Rus tüccarların öldürülmesi bahanesiyle Ruslar Kafkas seferini başlatmıştı. 1722 yılında Kafkas seferine çıkan I. Petro'nun amacının Şirvan olduğunu anlayan Hacı Davut Han ise Osmanlılardan yardım istemişti.1

Safevîlerin çöküş aşamasına girmesinden dolayı Güney Kafkasya'da XVIII. yüzyılın başlarında büyük bir otorite boşluğuna neden olmuştu. Güney Kafkasya'da bu otorite boşluğu yaşanırken Ruslar uzun zamandır İsveç ile Osmanlılar ise Avusturyalılarla savaş halindeydi. Her iki devletin de kendi problemleri ve ilgi alanları farklı olmasına rağmen sefirler aracılığıyla durumu takip etmişlerdi. Rus Çarlığı bu dönemde I. Petro ile yeni bir devlet sistemi geliştirip topraklarını geliştirmeye çalışıyordu. Batı tarzı ıslahatları keskin bir şekilde tamamlamak isteyen Çar Petro için görevlendirdiği elçiler ve onların raporları çok önemliydi. Kafkas elçisi olarak 1711 yılında Astrahan'da ölen İ. Ori'nin yerine Artemiy Volinskiy atanmıştı. Volinskiy'in elçiliği Petro'nun Kafkas stratejisi açısından çok önemlidir. Dört yıl boyunca Çar Petro'ya şifreli mektuplar ileten Volinskiy Safevî Devleti'nin Hıristiyan tebaası olan Gürcü ve Ermeniler üzerinde Rus devleti lehine faaliyetlerde bulunmuştur.2

XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Gürcistan'ın Kartli ve Kahet bölgesi Safevîlerin emrinde olan Gürcü krallar tarafından yönetiliyordu. Kartli Kralı Keyhüsrev'in Kandehar'da isyancılarla yapmış olduğu savaşta hayatını kaybetmesi üzerine bölgenin valiliğini yapan VI. Vahtang yeni kral olması için İsfahan'a çağırılmıştı. Vahtang'ın burada İslam dinini kabul etmemesi üzerine kardeşi İese, Ali Kulu Han adını alarak Kartli kralı olmuştu.

[1] Serdar Genç, *Lale Devrinde Savaş (İran Seferlerinde Organiasyon ve Lojistik)* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013), 16-22; Elvin Valiyev, Doğan Yörük, "Güney Kafkasya'da Osmanlı Hâkimiyeti (1723-1735)", *SUTAD* 40 (2016), 17-18.

[2] Okan Yeşilot, *Şahın Ülkesinde (Rus Çarı I. Petro'nun İran Elçisi Artemiy Volinskiy'in Kafkasya Raporu)* (İstanbul: Yeditepe, 2014), 17-23.

Vahtang, Avrupa ve Rusya'dan krallık için yardım beklemişse de istediğini bulamayınca Hüseyin Kulu Han adını almıştır. Vahtang Müslüman da olsa Safevî yönetimi Kartli'ye gidişine müsaade etmemişlerdi. Vahtang Tiflis'e oğlu Bakar'ın Lezgi saldırılarını önleyememesi sonucu 1719 yılında girebilmiştir. Vahtang'ın oğlu Bakar'da devlet görevinde yer alabilmek için İslam'a geçmiş ve Şah-Navaz adını almıştı. Vahtang Ruslarla anlaşma yapmak istemiş ve Safevîleri Tiflis'ten çıkarmak için Rus Çarına mektuplar göndermiştir.3 Çar I. Petro bu fırsatı değerlendirmek isterken başarısızlıklar ve Moskova'da çıkan sorunlar nedeniyle gereken yardımı Vahtang'a gönderemedi. Vahtang'ın bu girişimin ortaya çıkmasıyla Safevîler Kartli valiliğinden azlederek yerine Kahet kralı III. Konstantin'i atadı. Vahtang bölgede diğer güç olan Osmanlılarla iş yapmaktan başka çare bulamamıştı. Böylelikle Osmanlılardan himaye istemişti.4

Osmanlı yönetimi 1722 yılında Safevîlere savaş açmış, Erzurum valisi İbrahim Paşa serasker olarak ordunun başına getirilerek Güney Kafkasya üzerine gönderilmiştir. Bu sırada Şah Tahmasb ile VI. Vahtang'ın anlaşamaması üzerine 4 Mayıs 1723 tarihinde Kahet beylerbeyi III. Konstantin Tiflis'i ele geçirmişti.5 Konstantin, VI. Vahtang'ı Gori'ye, oğlu Bakar'ı ise Tüşet'e çekilmeye mecbur etmişti. Bu durumu haber alan Serasker İbrahim Paşa Vahtang'a akrabasından birisini göndererek itaat ettiği takdirde Tiflis'i III. Konstantin'den alıp kendisine vereceğini söylemiştir. Başka çaresi olmayan Vahtang anlaşmayı kabul etmiştir. Kardeşi İese ve oğlu Bakar'ı Serasker İbrahim Paşa'ya göndermiştir. Bunun üzerine harekete geçen Osmanlı ordusu Tiflis önlerine geldiğinde III. Kostantin mukavemet göstermeden Tiflis'i ele geçirmiştir. Böylece 1723 Haziran ayında Tiflis'i ele geçiren İbrahim Paşa kısa sürede Osmanlı hakimiyetini tesis etmiştir. Tiflis'e VI. Vahtang'ın oğlu Bakar yurtluk ocaklık olarak atanmıştır.6 Müslüman olup Şahnavaz İbrahim adını alan Bakar'ın Tiflis beylerbeyiliği görevi yaklaşık altı ay kadar sürmüş ardından Revan seraskeri vezir Receb Paşa Tiflis'e atanmıştır.7

Sultan III. Ahmed'in 1722 yılında sefer emri vermesine rağmen İsfahan düşene kadar Osmanlı ordusu harekete geçmemiştir. Bâbıâli genel kanının aksine Safevîlerin çöküşünü büyük bir fırsat olarak görmemiş ve bölgeye hâkim olacak yeni güce göre bir politika benimsemeyi uygun görmüştü. Nitekim bölgeyi ele geçiren Sünni Afgan yöneticilerle ortak bir zeminde anlaşılamamış 1728 yılına kadar Afganlarla bölgede savaş devam etmiştir. Osmanlılar İran coğrafyasına hâkim olan Afganların hem bölgeyi yönetmede başarılı

[3] M. A. Volhoyskiy-B. M. Muhanov, *Kavkazkiy Vektor Rasiskoy Politiki* (Moskova: 2011), 1/411-478.

[4] Valiyev- Yörük, "Güney Kafkasya'da Osmanlı Hâkimiyeti (1723-1735)", 18; İlker Külbilge, *18. Yüzyılım İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747)* (İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 20-24.

[5] BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/512, (20 Şevval 1135/24 Temmuz 1723).

[6] Çelebizâde İsmaîl Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizade*, hzr. Abdülkadir Özcan vd. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013), 3/1347-1348.

[7] Nebi Gümüş, "Tiflis'te İkinci Osmanlı Hakimiyeti ve 18. Yüzyıl Osmanlı Gürcü İlişkileri", *XVI. Türk Tarih Kongresi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010), 4/918-921.

olamayacağını biliyordu hem de sınırında bulunan Sünni bir hanedanı kendi hanedanına rakip olarak görüyordu. Bu sebeple Osmanlılar Rusların bölgenin tamamına hâkim olmasını engellemek ve kendi hanedanına rakip olabilecek Afgan hakimiyetini sona erdirmek için bölgeye sefer düzenlemiştir.8

Rusya'nın bu esnada Bakü ve Gilan'ı ele geçirerek Osmanlı ile sınır komşusu olması nedeniyle Ruslarla Osmanlılar arasında bir tavassutun zorunluğu ortaya çıkmıştı. Karlofça Antlaşması ile mevcut sınırları korumayı devlet politikası haline getirmiş olan Bâbıâli ve Damat İbrahim Paşa Ruslarla savaştan ziyade barış yapmaya çalışmıştı. Avusturya İmparatorluğu aleyhine Osmanlı-Rus-Fransa üçlü ittifakını kurmak isteyen meşhur Fransız elçi Marquis de Bonnac'ın da girişimleriyle Haziran 1724'te İstanbul anlaşması imzalandı. Bu anlaşmayla Güney Kafkasya'nın Kartli, Kahet, Gence-Karabağ ve Çukur-Saad eyaletleri Osmanlı egemenliğine bırakılmıştır.9

Osmanlı Devleti İstanbul anlaşması gereği elde ettiği toprakları fiilen ele geçirmek için Diyarbakır Valisi Vezir Arifi Ahmed Paşa'yı serasker tayin ederek ilk olarak Revan'a sefer emriyle göndermiştir. Ermeni kaynaklarına göre Ahmed Paşa'nın ilk olarak Revan'a gönderilme sebebi, Afgan Sultanının İsfahan ve Hemedan'ı ele geçirerek Revan ve Tiflis için tehlike oluşturmasıdır. Ahmet Paşa üç aylık kuşatma sonrası 60.000 askeriyle Revan'ı teslim almıştır. Kuşatma esnasında Ahmet Paşa'ya Ermeni kilisesi olan Eçmiadzin kilisesine zarar verilmemesine dair Sultan III. Ahmet tarafından emir gönderilmiştir. Ahmet Paşa Revan kalesini teslim aldığında kimsenin canına ve malına dokunulmayacağına ve ahaliden Safevîlere ödenen haraçtan fazlasının istenilmeyeceğine dair sözler verdi. Revan vilayetinin diğer önemli livaları olan Nahçivan ve Ordubad ise 11 Ağustos 1724 tarihinde ele geçirildi. Böylelikle bu vilayet Osmanlı İmparatorluğu'na ilhak edilmiştir.10

Revan'ın ilhakından sonra Osmanlı Gence-Karabağ üzerine yoğunlaşmıştır. Revan Fatihi Arifi Ahmed Paşa Gence seraskerliğine 1725 Şubat ayında tayin edilmiştir. Şirvan Hanı Hacı Davut bu fetih için görevlendirilenler arasındadır. Mart 1725 tarihinde Ahmed Paşa seraskerlikten azledilerek yerine Erzurum Valisi Vezir Mustafa Paşa getirilmiştir. 40.000 kişilik ordusuyla 25 Temmuz 1725'te Gence'ye yönelen ordu 4 Eylül 1725'te kaleyi ele geçirmiştir.11 Böylelikle Güney Kafkasya tamamıyla Osmanlı hakimiyetine girmiştir.

---

[8] Detaylar için bkz. Muhammet Habib Saçmalı, *Sunni-Shiite Relations in the First Half of the Eighteenth Century and Early Modern Ottoman Universal Caliphate* (Kaliforniya: Kaliforniya Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021); M. Habib Saçmalı, "Batı'da Barış, Doğu'da Savaş: Pasarofça Antlaşması Sonrası Surye ve Irak'ta Nizamın Tesisi (1718-1722)", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 49 (Ocak 2023), 7-31.

[9] Ensar Köse, *Osmanlı Devleti ve Rusya Arasında Kafkasların Taksimi (1724 İstanbul Antlaşması)* (İstanbul: Büyüyen Ay, 2017), 186-194.

[10] Mustafa Aydın, "Tiflis", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 41/150-153; Valiyev- Yörük, "Güney Kafkasya'da Osmanlı Hâkimiyeti (1723-1735)", 20.

[11] Çelebizâde İsmaîl Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizade*, 3/1449-1451.

Osmanlılar Gence eyaletinin fethinden sonra bölgede yeni güç haline gelen Afganlarla 1728 yılına kadar mücadele etmiştir. 1730 yılından itibaren ise Safevîlerin meşru hükümdarı II. Tahmasb ve onun naibi olarak atanan Nadir Han Osmanlıların ele geçirdiği toprakları geri almak için faaliyete başlamıştır. Osmanlılar ise 1730 yılında yaşanan Patrona Halil isyanı ve değişen yeni padişah döneminde bölgede tutunmaya çalışsa da başarılı olamamıştır. Nadir Şah ordusu Şirvan'dan sonra Gence kalesini 6 Kasım 1734'te kuşatmıştır. Bunun üzerine Bâbıâli Abdullah Paşa'yı serasker olarak tayin ederek bölgeye göndermiştir. Tiflis, Revan, Erzurum ve Çıldır muhafızlarına Revan'a gitmeleri Serasker Paşa'yla birlikte Nadir Han'a savaşmaları emredilmiştir. Osmanlı ordusunun büyük bir birlikle geldiği bilgisini alan Nadir Şah Gence kuşatmasında küçük bir birlik bırakarak kendisi bölgeye yönelmiştir. 18 Haziran 1735 tarihinde Revan yakınlarında Begaverd mevkiinde yapılan savaşta Osmanlı ordusu büyük bir mağlubiyet almıştır. Tarihe Arpaçay Muharebesi olarak geçen bu savaştan sonra Güney Kafkasya'da Osmanlı hakimiyetinde yer alan Gence, Tiflis ve Revan savaşsız bir şekilde Safevîlere bırakılmıştır. Güney Kafkasya'da 12 yıl süren Osmanlı egemenliği böylelikle sona ermiştir.12

Tiflis beylerbeyliği Şahnavaz İbrahim sonrası Ocak 1724'te Recep Paşa'ya, 18 Eylül 1724'te Mehmet Behram Paşa'ya, 14 Haziran 1725'te ise İshak Paşa'ya13 tevcih edildi. İlerleyen tarihlerde 13 Aralık 1727 ve 9 Nisan 1729'da İshak Paşa'nın beylerbeyiliği ibkâ edildi. Haziran 1732'de İshak Paşa görevden alındı. Şahin Mehmed Paşa ve Vezir Rüstem Paşa Tiflis beylerbeyi olsa da kısa süre sonra İshak Paşa tekrar beylerbeyi oldu. Zaman zaman araya fasılalar girse de Çıldır beylerbeyi İshak Paşa Tiflis'te uzun süre görev yapan önemli bir figür olmuştur.14 İshak Paşa, 17 Eylül 1734'te Tiflis'i boşaltmış ve 6 Ekim 1735'te Nadir Şah bölgeyi ele geçirmiştir. Osmanlıların geri çekilmesi sonrası bölge yeniden İran hakimiyetine girmiştir. Osmanlı Devleti Gürcistan'ın doğusunda kalan bu bölgeyi yine Çıldır beylerbeyi ile takip etmiştir. Çıldır Beylerbeyi Yusuf Paşa 1743'te Gürcistan'a sefer çıkarak önemli başarılar elde etse de geri çekilmek zorunda kalmıştır.15

2. Defterhâne Memurlarının Bölgeye Sevki ve Faaliyetleri

Defterhâne-i Âmire, Defter-i Hâkânî, Defter-i Vilayet gibi isimlerle de anılan Defterhâne; Osmanlılar'da has, zeâmet, timar, vakıf ve mülk gibi arazi türleri ila alakalı yapılan tevcih, tescil, tayin gibi defterlerinin muhafaza edildiği devlet dairesine verilen isimdir. Defterhâne emininin başkanlık ettiği bu kurum eski tarihlerden itibaren Osmanlı devlet sisteminde yer almıştır. II. Mehmet döneminde oluşturulan toprak reformu ve

[12] Subhi Mehmed Efendi, *Subhi Tarihi: Sami ve Şakir Tarihleri ile birlikte 1730-1744,* hzr. Mesut Aydıner (İstanbul: Kitabevi,2007), 254-256.

[13] Çıldır beylerbeyi İshak Paşa'nın siyasi ve askeri faaliyetleri için detaylı bkz. Mehmet Kazdal, *Bir Osmanlı Beylerbeyi Vezir İshak Paşa* (Ankara: Fecr, 2022).

[14] M. Sadık Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya* (İstanbul: Kitabevi, 2015), 234-255.

[15] Nebi Gümüş, "Tiflis'te İkinci Osmanlı Hakimiyeti ve 18. Yüzyıl Osmanlı Gürcü İlişkileri", 4/927.

Kânûnî Sultan Süleyman döneminde timarların tevcihi ile alakalı kanunlar defterhânenin önemini artırmıştı.16

Osmanlı Devleti'nde toprağın mülkiyet ve tasarruf sistemiyle vergi miktarı tayin ve tespit maksadıyla belirli zamanlarda her sancak için ayrı ayrı tahrir defterleri tanzim edilirdi. Yapılan bu tahrirler Osmanlı devlet teşkilatının bir düzen içerisinde çalışmasında büyük ehemmiyete sahipti. Dönemin şartları gereği asker ve memur maaşlarının önemli miktarı dirlik beratları ile maaşlarına karşılık olarak bulundukları yerlerdeki vergileri kendi hesaplarına toplamalarıyla ödenirdi. Özellikle uzak eyaletlerdeki vergileri toplamanın maliyeti ve nakden yapılacak ödemelerde yaşanacak güvenlik problemleri dahil birçok sorun nedeniyle asker ve görevlilerin maaşları timar sistemiyle ödenmekteydi. Bu askerler kendi maaşlarını bu sistemden aldığı gibi maaşının muayyen miktarına bağlı olarak cebelü denilen askerleri yanlarında sefere getirmekle sorumluydular. Böylelikle Osmanlı dirlik sisteminde araziler sipahi "sahib-i arz" denilen kişilerle tetkik edilmekte hem bu kişilerin maaşı bu gelirlerden karşılanmakta hem de burada asker temini sağlanmaktaydı.17

Osmanlı timar sisteminin iyi çalışabilmesi için yapılacak tespit ve kayıtların kusursuz, eksiksiz ve hatasız şekilde yapılması gerekmekteydi. Devletin hakimiyeti altındaki topraklardan elde ettiği gelirler ve bu gelirlerin tevcihine ait kayıtlar önemine binaen Defterhânede muhafaza edilmekteydi. Mufassal ve İcmal olarak iki suret üzere tertip edilen tahrir defterleriyle günlük kayıtları ihtiva eden rûznâmçe ve derdest defterleri Defterhânenin en önemli evraklarıydı.18

Nişancının maiyetinde görev yapan defter emini defterhanenin baş sorumlusu idi. XVI. yüzyıldan sonra Reîsülküttâbın maiyetine geçen defter emini timar ve zeâmet işlerinin birinci sorumlusudur. Defterhâne işleri bu defter emini ve onun altındaki memurlardan oluşmaktaydı. Osmanlıların Tiflis'i fethettiği tarihte Defterhane emini olarak el-Hâc Mustafa Efendi 24 Cemaziyelevvel 1135-6 Safer 1141 (2 Mart 1723-11 Eylül 1728) görev yapmaktaydı. Yaklaşık 6 yıl görev yapan El-Hâc Mustafa Efendi'den sonra Ramazanzâde Abdullah Efendi 7 S 1141-5 R 1143 (12 Eylül 1728-20 Şubat 1731) görev yapmıştır.19 Dolayısıyla Tiflis tahrir defterleri hazırlanırken görevli Defter emini el-Hâc Mustafa Efendi olmuş ardından timar ruznâmçeleri gibi arazi işlemleri için gerekli duyulan belgelerin tespitinde Ramazanzâde Abdullah Efendi görev yapmıştır. Ancak ileride değinileceği üzere Tiflis eyaleti mufassal ve icmal tahrir defterleri Tiflis defterdarı es-Seyyid Abdurrahman Efendi tarafından mühürlenmiştir.20 Defterhânede çalışan kâtip ve yardımcıları ile

[16] Erhan Afyoncu, "Defterhâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 9/100.

[17] Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600*, çev. Halil Berktay (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2018), 156-159.

[18] Afyoncu, "Defterhâne", 9/100-101.

[19] Erhan Afyoncu, *Defterhane-i Âmire (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 157.

[20] BOA, TT.d., 900, s. 528; BOA, TT.d., 897, s. 598.

mülâzımların tayin ve azilleri defter emininin arzıyla olmaktaydı. Arz edilen bu memurlar ruûs kalemindeki tezkireleri yazıldıktan sonra göreve başlarlardı. Defterhâneye alınacak kâtip ve şakirdlerin seçiminde liyakate önem verilir adayların hesap işlerinden anlamaları ve timar sistemine vukufiyeti beklenirdi. Nitekim Tiflis'e kâtip olarak atanan Avni Efendi için "fenn-i tahrirde mahir", şakirdler için ise "kıdvetü'l-erbâbı tahrir" ibaresi geçmektedir.21 Bu kalemde çalışan memurlar maaşlarına karşılık timar ve zeâmet tasarruf edebilir ya da ulufe alırlardı. Kıdemli kâtipler hem ulufe hem de tahsis alabilirdi. Şâkirdlere timar ya da zeâmet tahsis ederlerken mülâzımlar sadece ulûfe almaktaydı.22

Defterhane görevlilerinin tasarruf ettiği dirliklere gedik denirdi. Gediklerin sayısı muayyen ve değişmez sayıda olur, boşalan yere hemen başkası tayin edilirdi. Bu gedikleri tasarruf edenlerin vefatı veya tekaütlükleri dolayısıyla kaleme devam etmek şartıyla çocuklarına tahsis yapılırdı. Tekaüt olan kâtip ve şakirdler sâlyâne veya cebelü gönderme şartıyla timar tevcihine devam ederlerdi. Tiflis'e tapu tahrir yazımı için gönderilen kâtiplerden Sadık ve İhsan gedikli kâtiplerdendir.23 Defterhâne memurları yaptıkları işler karşılığında alınan harçlardan hisselerini alırlardı. Kalemiye adı verilen ve belli kurallarla alınan bu harçlardan bir kısmı berat tezkiresini yazan görevliye verilir, kalanı ise kalem kisedarı eliyle biriktirilirdi. Orta akçesi denilen bu paradan şehriyye adı altında imam, müezzin, mücellit ve odacı gibi memurların maaşı verilirdi. Kalemin diğer masrafları bu paradan karşılanır kalan ise birkaç ayda bir kâtip ve şakirdlere dağıtılırdı. Kesedar defter emininin yardımcısı idi ve kâtip ile şakirdler bu yardımcı nezaretinde işlerini yaparlardı. Kâtip ve şakirdler istenilen suretleri çıkarmak, berat tezkiresi hazırlamak ve bulundukları kalemin günlük işleriyle ilgili defterleri tutmakla görevliydiler. Bu defterlerin mali kayıtlar olması nedeniyle gizliliğe azami derecede ihtimam gösterilirdi.24

Arazi tahrirleri il yazıcıları denilen tahrir emini tarafından gerçekleştirilirdi. Defterhâne kâtipleri bu tahrir eminlerinin yanında her zaman görev almaktaydılar. Şakirdler ise arazi tahririnde bazen görevlendirilmekteydiler. Tiflis tahririni hazırlayan ekipte kâtibin yanında şâkirdlerin de olduğu tespit edilmiştir. Defterhane kâtiplerinin il yazıcısı ile birlikte karar verme ve belgeleri mühürleme yetkileri vardı. Ayrıca kâtipler, o bölgenin son durumunu en iyi bilen şahıslar olarak icmal defterlerin hazırlanması ve timarların dağıtılması işlerini de yapmışlardır.25

Defterhane memurlarının en önemli görevleri timarlarla alakalı idi. Timar tevcih işlemleri, terfi, nakil, tecdid, nakil, kasr-ı yed, mukarrer gibi durumlara ait muameleleri diğer kalemlerle birlikte yürüterek tüm bu işler için düzenlediği defterleri arazi tahrir defterleriyle birlikte saklamakla görevliydiler. Timar tevcih sisteminde arzlar kural olarak

[21] BOA, A.DVNS.MHM.d.,131/1470, (20 Şaban 1136/14 Mayıs 1724).

[22] Erhan Afyoncu, *Defterhane-i Âmire (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)*, 78-103.

[23] BOA, A.DVNS.MHM.d., 133/62-63, (29 Safer 1138/6 Kasım 1725).

[24] Afyoncu, "Defterhâne", 9/101-102.

[25] Afyoncu, *Defterhane-i Âmire (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)*, 22-24.

sancağın alay beyince yapılırdı. Timara müstahak kişinin tevcihi ile alakalı alaybeyine sorulurdu. Eğer timarı isteyen kişi memur ise âmirinin arzda bulunması gerekirdi.26 Tiflis eyaleti için tertip edilen mufassal ve icmal defterlerden sonra bölgede yaşanan timar atamaları ile alakalı yeni tevcihler ve anlaşmazlıklar bu timar ruznamçe defterlerinde verilen beratlarla hükme bağlanmıştır. Osmanlı'nın birçok bölgesini muhteva eden bu defterlere yeni fethedilen Tiflis eyaleti timarları da girmiştir.

Defterhanede saklanan tahrir ve rûznâmçe defterleri kesin delil olarak kabul edilmekte ve araziler üzerinde yaşanan anlaşmazlıklarda bu defterlerdeki kayıtlara göre hüküm verilmekteydi. Bu sebeple tahrir defterleri büyük bir özenle korunur ve saklanırdı. 27 Tashih ve şerhler sadece nişancı tarafından yapılır ve nişancının yapacağı bu işlem ancak veziriazamın buyruldusu ile olurdu. Nişancının yaptığı bu işleme resmî ıstılahta tevkiî kalemiyle tashih denilmekteydi. Defterhanedeki bir beratın yürürlükten kaldırılması ve kaydının silinmesi gibi muameleler ise defter eminine veziriazam tarafından yazılan buyruldu ile yapılırdı.28

Osmanlı Devleti Tiflis'i ele geçirdikten sonra idari teşkilatlanmanın en önemli ayağı olan bir defterdarlık tesis etti. Oluşturulan bu defterdarlık Revan seraskeri Ahmed Paşa'nın muhafaza bölgesinin işlerine de bakmaktaydı. Tiflis-Revan defterdarlığına ilk emin olarak Tiflis darphane emiri olarak da görev yapan Lami Halil Efendi 10 Ağustos 1723'te atandı. 24 Ocak 1724 tarihinde ise Ahmed Paşa'ya bağlı olarak Azak defterdar vekilliği yapan Merami Ahmed Efendi Tiflis defterdar vekilliğine atandı. Ancak Merami Ahmed Efendi 4 Mart 1725 tarihinde Tebriz defterdarı olunca yerine Kasım Efendi tayin edildi. Tiflis'te ilk defterdarlık aynı zamanda Revan bölgesine de birlikte bakacak olan Tiflis Darphanesi emini Lami Halil Ağa ile kurulmuştur.29 Lami Halil Efendi vefat edince 13 Ocak 1725 tarihine kadar vekaleten Seyyid Mahmud Efendi Tiflis defterdarı ve darphane müdürü olarak görev yapmıştır. Bu görev 25 Ekim 1725 tarihinde ise Abdurrahman Efendi'ye tevcih olunmuştur.30 Es-Seyyid Abdurrahman Efendi Tiflis eyaleti tapu tahrir defterleri hazırlandığı esnada halen görevde olup defterler onun mührüyle mühürlenmiştir.

Tiflis eyaletinde tesis edilen defterhane görevlileri İstanbul'dan gönderilen Defter-i Hâkân-i memurlarına yardımcı olmuş il yazıcı olarak tanımlanan tahrir memurları da İstanbul'dan gönderilmiştir. Tiflis liva ve nahiyelerinin zeamet ve timar tahririnin yapılması için ilk gönderilen emir serasker İbrahim Paşa'ya gönderilmiştir. İbrahim Paşa'ya

---

[26] Mehmet Öz, *Osmanlı Tarihi Üzerine II (İnsan-Toplum-Ekonomi)* (Ankara: Cedit Neşriyat, 2020), 68-73.

[27] Örnek anlaşmazlıklar ve meselelerin Defter-i Hâkâni gereğince halledilmesi ile alakalı örnekler için bkz. BOA, A.DVNS.MHM.d., 137/483, (20 Cemaziyelahir 1142/10 Ocak 1730); BOA, A.DVNS.MHM.d., 135/1011, (10 Şaban 1141/11 Mart 1729).

[28] Bilgin Aydın, *XVI. Yüzyıl'da Dîvânı Hümâyun ve Defter Sistemi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2017), 16-17.

[29] Gümüş, "Tiflis'te İkinci Osmanlı Hakimiyeti ve 18. Yüzyıl Osmanlı Gürcü İlişkileri", 4/920-928.

[30] Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı 1717-1730* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997), 153; Ali Sinan Bilgili, "Osmanlı ve Safevî Hakimiyetlerinde Tiflis (XVIII. Yüzyıl)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 21 (2009), 23-62.

gelen emirde Kaygulu nahiyesinin kaydının yapılması istenmiştir.[31] Diyarbakır Valisi ve Revan Seraskeri Vezir Ahmed Paşa'ya gelen emirde ise Gori sancağının ve Bozcalı aşiretinin tahririnin yapılması istenmiştir.[32] Tiflis eyaletine mutasarrıf olan Vezir el-Hac Receb Paşa'ya gönderilen hükümde yeni fethedilen Tiflis eyaletinin mutasarrıflığına tayin olunduğundan kapı halkı ve askerleriyle birlikte Tiflis'e varıp ahaliye ve memlekete nizam verdikten sonra tahririnin yapılarak gerekli vergilerin düzenlenmesi istenmiştir.[33] Osmanlıların bir bölgenin tapu tahririni yapmasında birçok mali sebep bulunmakla beraber en önemli sebeplerden birisinin fetih sebebiyle olduğu belirtilmişti. Osmanlılar fethettikleri bölgenin idari atamalarını yaptıktan sonra bu idari görevlilere tahririn yürütülmesi görevini vermiştir.[34] Defter-i Hâkâni memurları tahrir faaliyetleri için gönderilse de ayrıca şehirde fetih sonrası imar faaliyetleri içinde görevlendirildiğini görüyoruz. İsmi yazılmayan bir Defter-i Hâkâni memuruna Tiflis'in fethinden sonra Tiflis'te tesis edilecek cami, medrese ve vakıfların kaydı için tafsilatlı bir emrin gönderildiği tespit edilmiştir.[35]

Diyarbakır valisi olup Revan seraskeri olan Vezir Ahmed Paşa'ya gönderilen hükümde fethi gerçekleşen Tiflis ve havalisinin tahriri için Defter-i Hâkân-i kâtip ve şakirdlerinden üç kişinin görevlendirildiği anlaşılmaktadır.[36] Defterhâneden gönderilen bu ilk memurlar Avni Efendi ile iki şakirdidir.[37] Şunu da belirtmek gerekir ki Tiflis'in fethini müteakip Osmanlı ordusu İran içlerinde yeni bölgelerde savaşa devam etmiş ve kısa sürede ele geçirdiği yerlerde yeni eyaletler ve defterdarlıklar kurmuştur. Dolayısıyla defterhane kâtipleri sürekli yeni bölgelere kaydırılmış bu geniş arazide elde bulunan sayıları az denilebilecek memurların faaliyetleri ile tapu tahrir çalışmaları tamamlanmaya çalışılmıştır. Defterhâne kâtiplerinden Mustafa Ruhi'ye gönderilen bir emirden anlaşıldığı üzere fethi gerçekleşen Kirmanşah, Hemedan ve Erdelan memleketlerinin tahriri için daha önce Basra defterdarı olan Mustafa Fehmi'nin tayin olunduğu, önceden verilen tahrir hizmetini tamamlayıp Tiflis'te bulunmasından dolayı oradan Hemedan'a gidilerek orada da tahrir görevinde hizmet edilmesi emredilmiştir.[38]

Tiflis eyaletinde tapu tahrir işlemleri yapıldığı sırada Lezgiler ve Kızılbaşların isyan ederek köylere saldırmaları sonucu köylü başka yerlere kaçmakta bu sebeple tahrir işlemleri aksamaktadır. Arşiv belgelerinden bu meselenin çözümü için devletin uzun uğraşlar verdiği anlaşılmaktadır. Defter-i Hâkân-i kâtiplerinden Mustafa Ruhi'ye Tiflis tarafında ihtiyaç olup Hemedan ve Revan tahrirleri için tayin emri gönderilmişti ancak

[31] BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/564, (20 Zilkade 1135/22 Ağustos 1723).

[32] BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/794, (10 Safer 1136/9 Kasım 1723).

[33] BOA, A.DVNS.MHM.d.,131/1070, (10 Cemaziyelevvel 1136/5 Şubat 1724).

[34] Halil İnalcık, *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid* (Ankara: TTK., 1987), 17-20.

[35] BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/1312, (20 Receb 1136/14 Nisan 1724).

[36] BOA, A.DVNS.MHM.d.,131/1470, (20 Şaban 1136/14 Mayıs 1724).

[37] BOA, C.ML., 465/18936, (29 Şaban 1136/23 Mayıs 1724).

[38] BOA, A.DVNS.MHM.d., 132/414, (10 Safer 1137/29 Ekim 1724).

Acem istilası sebebiyle tekrar tahrir gerektiği için Tiflis'te kalarak gerekli tahririn yapılması emredilmiştir. Zira Mustafa Ruhi'ye gönderilen bu emirden anlaşıldığı üzere Akçakale ve Kazak nahiyeleri saldırılardan dolayı tahrip olmuş ve halkı göç etmiş yeniden tahriri gerekli hale gelmiştir. Ayrıca anlaşıldığına göre Tiryalit ve Gori nahiyelerinin henüz tahririne bile başlanmamıştır.39

Tiflis eyaleti tapu tahriri hazırlayan memurların aynı zamanda işlerinin yoğunluğuna göre Revan ve Gence taraflarına da görevlendirildikleri bilinmektedir. Defter-i Hâkân-i kâtiplerinden olup bundan önce Tiflis tarafının tahriri hizmetine memur Mustafa ve Mustafa Ruhi Efendilere Tiflis'te artık kendilerine gerek kalmadığın ve Revan kalesine varıp Revan kalesi muhafızı Vezir Receb Paşa tarafından tayin olunduğu tahrir hizmetinin yerine getirmeleri emredilmiştir.40 Tiflis kâtibi Mustafa Ruhi Efendi yerine İstanbul'dan gedikli kâtipler olan Ali İhsan ve Mehmed Sadık Efendi'ler atanmıştır.41 İleride değinileceği üzere Mustafa Ruhi Revan ve Gence eyaletinde görevlerinden sonra yeniden Tiflis tahrir kâtibi olarak görevlendirilecektir.

Tiflis defterdarının Defter-i Hâkâni kâtiplerini denetlendiği ve onlara yardımcı olduğunu daha önce belirtmiştik. Tiflis defterdarına gönderilen bir emirde eyaletin fethi üzerine dahilindeki köy ve kasabaların tahririni, gönderilen Defterhâne kâtibine muharrir tayin olunduğundan Erzurum valisi, Gence ve Şirvan Seraskeri vezir Mustafa Paşa'nın görüşleri doğrultusunda icra etmeleri istenmiştir.42 Defterhane gedikli kâtiplerinden Ali İhsan ve Mehmed Sadık Efendi'ye gönderilen emirde ise Tiflis eyaletinin tahririni, Tiflis muhafızı vezir İshak Paşa'nın görüşleri, muharrir tayin olunan Tiflis Defterdarı Abdurrahman'ın marifetiyle gerçekleştirmeleri istenmiştir.43 Bu hükümlerden anlaşıldığı üzere Defter-i Hâkâni kâtipleri tahrir faaliyetlerini yürütürken bölgede bulunan beylerbeyi ve defterdarların sorumluluğu altında olup onlarla işbirliği içerisindedir. Bu sorumluluk sadece tahrir kâtiplerinde olmayıp bölge tahririnin yapılırken beytülmale zarar gelmeyecek şekilde tahrir kaydının yapılması bölgede isyan eden Gürcü tavad ve aznavurlara timar zeamet verilmemesi İshak Paşa'dan istenmiştir.44 Böylelikle Tiflis eyaletinde idari yapının başında olan beylerbeyi İshak Paşa tahrir işlerinin düzgün ilerlemesinden sorumlu olmuştur. Zaman zaman ise kâtiplerin yaptığı işin ehemmiyet ve önemini vurgulayan emirlerde gönderilmiştir. Tiflis eyaletindeki kasabalar ve köylerin tahriri için tayin olunan muharrire verilen emirde görevlendirildiği tahrir işi devletin

[39] BOA, A.DVNS.MHM.d., 132/641, (10 Rebiülahir 1137/27 Aralık 1724).

[40] BOA, A.DVNS.MHM.d., 132/1312, (29 Zilhicce 1137/8 Eylül 1725); BOA, A.DVNS.MHM.d., 132/1318, (29 Zilhicce 1137/8 Eylül 1725).

[41] BOA, A.DVNS.MHM.d., 133/62-63, (29 Safer 1138/6 Kasım 1725).

[42] BOA, A.DVNS.MHM.d., 133/59, (29 Safer 1138/6 Kasım 1725).

[43] BOA, A.DVNS.MHM.d., 133/62, (29 Safer 1138/6 Kasım 1725).

[44] BOA, A.DVNS.MHM.d., 133/78, (10 Rebiülevvel 1138/16 Kasım 1725).

büyük, önemli işlerinden olduğundan vazifesini ihtimam ve dikkatle ifa etmesi istenmiştir.45

İran eyaletlerinin tahririni yapan memurların birbiriyle irtibatta oldukları bir eyaletin tahririnin yapıldıktan sonra başka eyalete görevlendirmeler olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Tebriz seraskeri vezir Abdullah Paşa'ya Tebriz defterdarı ve muharriri Yeşillizâde Mustafa'ya gönderilen emirden anlaşıldığı üzere İran'dan alınarak Osmanlı devletine katılan Kirmanşah, Hemedan, Revan, Luristan, Gence, Tiflis ve Revan memleketlerinin cizye, mukâtaa, rüsum gelirlerinin tahrir edilerek sayımlarının yapılması emredilmiştir.46 Tiflis Muhafızı İshak Paşa'nın arzından anlaşıldığı üzere Tiflis ile aynı zamanlarda fethedilip birlikte arazi ve nüfus tahririnde Revan, Gence ve Lori şehrinin fethinden mukaddem olup karışıklıktan dolayı halkı yerinde olmadığından tahririn yeniden yapılması istenmiştir.47 Şu hususu belirtmek gerekir ki Osmanlılar bölgede ilk olarak Tiflis'i fethetmiş ancak diğer eyaletlerin de Osmanlı'ya katılması ile bölgede tecrübeli kâtiplere ihtiyaç duyulmuştur.48 Ayrıca bu yeni eyaletlerin sınırında kalan bölgelerin hangi eyalete dahil olacağı hususu önem kazanmıştır. Bu hususta Tiflis muhafızı İshak Paşa'ya gönderilen bir hükümden anlaşılmaktadır ki Tiflis'e kadimden beri bağlı olan aşiret ve sancakların Gence ve Lori livalarına kaydedilmemesi Tiflis tahririne kaydedilerek bölgesinin mali menfaatlerini koruması emredilmiştir.49 Tiflis muhafızı vezir İshak Paşa'ya gönderilen bir diğer hükümde ise Tiflis ile birlikte fetholunarak idaresi Tiflis'e devrolunan Akçakale, Kazak, Haydarbey, Bozcalı sancaklarının Gence, Revan ve Lori eyaletlerinden önce tahririnin yeniden yapılması istenmiştir.50 Bu hükümden de anlaşıldığı üzere Tiflis eyaleti diğer eyaletlerden önce fethedilmesine rağmen tahrir faaliyetleri Revan ve Gence gibi eyaletlerden daha geride kalmıştır. Bu sebeple Tiflis eyaletinin tahririnde acele edilmesi İshak Paşa'ya emredilmiştir. Tiflis eyaleti tapu tahririnin çok geciktiğini 20 Rebiülahir 1140/5Aralık 1727 tarihli belgeden anlamaktayız. Neredeyse beş yıl süren kaydın son halinin İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Çıldır valisi ve Tiflis muhafızı olan Vezir İshak Paşa'ya ve Tiflis defterdarı olan Abdurrahman'a gönderilen emirde İran'dan fethedilen Tiflis memleketinin tahririnin yapılıp Defterhane-i Amire'de muhafaza edilmek üzere defterlerinin gönderilmesi emredilmektedir.51

[45] BOA, A.DVNS.MHM.d., 133/121, (29 Rebiülevvel 1138/5 Aralık 1725).

[46] BOA, A.DVNS.MHM.d., 133/276, (29 Cemaziyelevvel 1138/2 Şubat 1726).

[47] BOA, İE.DH., 23/2128, (29 Rebiülevvel 1139/24 Kasım 1726).

[48] Diğer eyaletlerin idari tasnifi için bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "Osmanlı İranı I: Batı İran ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrîr Kayıtları: Coğrafî ve İdarî Taksimat", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 34, (Temmuz 2003), 83-106.

[49] BOA, A.DVNS.MHM.d., 133/1029-1030, (29 Zilhicce 1138/28 Ağustos 1726).

[50] BOA, A.DVNS.MHM.d., 133/1228, (29 Rebiülevvel 1139/24 Kasım 1726).

[51] BOA, A.DVNS.MHM.d., 134/947, (20 Rebiülahir 1140/5 Aralık 1727).

Bölgede savaşın devam etmesi ve kış koşulları gibi nedenlerle tahrir kâtipleri zor şartlar altında çalışmaya devam etmiştir. Tiflis tahririni yazmakla görevli Defterhâne kâtiplerinden İhsan Ali Efendi hastalanarak görevi başındayken vefat etmiş yerine Gence'de görev yapan Defter-i Hâkân-i kâtibi Mustafa Ruhi görevlendirilmiştir.52

İran coğrafyasında ele geçirilen Revan ve Gence gibi eyaletlerde de defter kaydı sürecinde aksaklıklar olduğu ortaya çıkmıştır. Gence seraskeri Mustafa Paşa'ya, Defterhane-i Amire kâtiplerinden Tiflis'te olan Sadık Mehmed ve Gence'de olan Ali'ye gönderilen hükümden anlaşıldığı üzere Gence, Revan ve Nahcivan'ın tahrirleri yapılırken sıkıntılar çıktığı ve bu defterlerin mufassalı olsa da icmali olmadığı bu sebeple büyük bir kaos çıkmıştır. Revan muhafızı müteveffa Vezir Receb Paşa zamanında Revan ve Nahcivan'ın tahriri yapılıp gönderilen suretlerinin Defterhâne ve Başmuhasebe'de muhafaza edildiği zeâmet ve timarlar için beratlarının da verildiği ancak tahrirden sonra mahallinde icmale bağlanması gerekir iken memurların dikkatsizliği sebebiyle yalnız mufassal defterin hazırlanıp Defterhâne'de muhafaza edildiği anlaşılmıştır. Mufassal tahrir defterlerinde has, zeâmet ve timarlar yazılı olmadığından tamamını gösteren icmal defterine ihtiyaç duyulmaktadır. Revan ve Nahcivan mufassal defterlerinin birer suretinin Revan'da bulunması nedeniyle muharrir Sadık Mehmed ve Mustafa Ruhi'nin Tiflis tahririni tamamlayıp mufassal ve icmal defterlerini hazırladıktan sonra Revan'a gitmeleri istenmiştir. Mustafa Ruhi'nin Tiflis tahriri sonrasında Revan'a giderek oradaki mufassal defterler gereğince icmalini hazırlayıp göndermesi ve daha sonra Gence'ye geçerek tahrir hizmetinde bulunması istenmiştir. Kâtip Sadık Mustafa'nın da Tiflis'te işi bitince Gence'ye giderek Mustafa Ruhi'nin gelmesini beklemeden Gence'de bulunan Ali ile birlikte tahrire başlamaları emredilmiştir.53

Defter-i Hâkâni memurları böylelikle hem tahririni yazmakla sorumlu bulundukları yeni eyaletlerin tahririni tamamlamış ardından icmali ve diğer hususlarda deftere bakılarak karar alınması için kendilerinin görüşlerine başvurulmuştur. Bölgede oluşturulan on üç yeni eyaletin içerisinde Tiflis eyaleti tahririne odaklandığımız bu çalışmada Tiflis Defter-i Hâkâni kâtiplerinden İhsan, Mehmed Sadık ve Mustafa Ruhi Efendilerin tayinatları hakkında bilgi bulunmaktadır.

Tablo 1: Tiflis Defter-i Hâkâni Kâtiplerinin Günlük ve Yıllık Tayinatı 54

Defter-i Hâkâni Kâtipleri	Görev Süresi (Gün)	Nân (Günlük Adet)	Güşt (Günlük Kıyye)	Şair (Günlük Kile)	Saman (Günlük Kantar)

[52] BOA, A.DVNS.MHM.d., 133/1528-1529, (20 Cemaziyelahir 1139/12 Şubat 1727).

[53] BOA, A.DVNS.MHM.d., 134/1012-1013,(10 Cemaziyelevvel 1140/24 Aralık 1727).

[54] BOA, MAD.d., 15651, s. 26.

Mehmed Sadık ve İhsan Efendi birlikte	(İhsan Efendi)	578	10	3	2	1.5
	(Mehmed Sadık Efendi)	578	6	1.5	1	0.5
Mehmed Sadık Efendi		207	6	1.5	1	0.5
Ruhi Efendi		240	20	4	4	-
TOPLAM		1603	42	10	8	2.5

Defter-i Hâkâni memurlarından İhsan, Sadık ve Ruhi Efendilerin tayinatı hakkında Tiflis'te bulunan askeri ve idari görevliler yanında kâtiplere de verilen tayinat günlük ve yıllık olarak kaydedilmiştir. Tabloda gösterildiği üzere İhsan Efendi ve Mehmed Sadık Efendi 578 gün görev yaptığı kayıt birlikte verilmiştir. 578 günlük tayinatları hesaplanan kâtiplerin bu süre zarfında aldıkları toplam nân (ekmek) miktarı 9248 adet, güşt (et) miktarı 2601 kıyyedir. Hayvanları için ihtiyaç duydukları şair (arpa) miktarı 1734 kile saman ise 578 kantardır. Mehmed Sadık Efendi'nin ayrı bir 207 günlük kaydı daha bulunmaktadır. Mehmed Sadık Efendi bu süre zarfında günlük miktar olarak ilk kayıttaki ile aynı miktarda tayinat almıştır. Kâtip Sadık Efendi buna göre ikinci kayıttan toplam 1242 adet ekmek, 310.5 kıyye güşt almıştır. Hayvanları için ise 207 kile arpa, 103.5 kantar saman tayini yapılmıştır. Ruhi Efendi için ise 240 günlük kâtiplik görevi için 4800 adet ekmek, 960 kıyye et ve 960 kile arpa tayini yapılmıştır.55

Defterhâne-i Âmire memurları Tiflis'te tahrir yaptıkları sürece Tiflis defterdarı, Tiflis beylerbeyi ve sancakbeylerinden yardım almaları onların tavsiyeleri üzere hareket etmeleri gerektiği Bâbıâli'den gelen emirlerde istenmişti. İstanbul'dan gelen tahrir ve timar ruznâmçe kayıtlarına bakıldığında bölgenin en yetkili kişisinin beylerbeyi İshak Paşa olduğu ortaya çıkmaktadır. Bölgede yapılan timar atamalarının ve münhal timarların yeni tevcihlerinin İshak Paşa imza ve mührüyle yapıldığı belgelerden anlaşılmaktadır. Beratlı nahiyesinde Abdülkerim'in bıraktığı timarın Tiflis tavatlarından İmlahoroğlu Keyvi akrabası olan Aristo müslüman ismiyle Abdullah bu timarı uhdesine almıştır.56

3. Defter-i Hâkân-i Memurlarının Kaydettiği Defterler ve Özellikleri

Defterhânenin en önemli defteri mufassal tapu tahrir defterleridir. Arazi tahririnin en ayrıntılı sonuçlarını ihtiva eden bu defterlerden tuğralı bir nüshası ait olduğu eyalette de bulunurdu. Bu defterler visâle adı verilen ek belge ve derkenarlarla imparatorluğun sonuna

[55] BOA, MAD.d., 15651, s. 26.

[56] BOA, C.TZ., 154/7695, (27 Rebiülahir 1141/23 Kasım 1728); BOA, C.TZ., 154/7694, (11 Rebiülevvel 1141/15 Ekim 1728); BOA, İE.TZ., 8/837, (4 Cemaziyelevvel 1138/8 Ocak 1726).

kadar kullanılmıştır. Mufassal tapu tahrir defterinden faydalanılarak hazırlanan icmal tahrir defterleri ise gelirlerin kimler tarafından tasarruf edildiğini göstermekte ve idari teşkilattaki köy isimleri ile yıllık hasılatları göstermekteydi. Diğer defter olan rûznâmçe ise iki tahrir arasındaki günlük muâmelâtı içermekteydi. Bu defterlerde timarlarla alakalı berat, tevcih, nakil, terfi, becayiş gibi sebeplerle hazırlanan hükümler gün be gün kaydedilirdi.57 Osmanlı tapu tahrir defterleri içerdiği bu özellikleri sebebiyle yerli ve yabancı birçok çalışmanın odağı olmuş ve bu bölgede yapılan ilk nüfus, arazi ve vergi sayımı olduğu için dikkat çekmiştir. Öyle ki İran ve Güney Kafkasya bölgelerinde kayıt altına alınan bu defterler bölge tarihi çalışmaları için istatistiksel bilgi veren ilk dökümanlardır.58

Tiflis mufassal tapu tahrir defterleri 89759 ve 90060 numara olmak üzere iki cilttir. Nefs-i Tiflis'in olduğu defter bize göre birinci cilttir. Bu sebeple 900 numaralı defterin I. cilt, 897 numaralı defterin ise II. cilt olduğu belirlenmiştir. 900 numaralı tapu tahrir defteri ciltli ve ebrusuz bir şekilde 55X18 ebadında toplam 528 sayfadan oluşmaktadır. Defterde hem varak usulü hem de sayfa usulü numaralandırma bulunmaktadır. Defterin başında 2 sonunda 4 sayfa boş olup içerisinde yer alan 12-22, 85-89, 418-419, 471 sayfaları boştur. Defterin birinci sayfasında "işbu tahrîr defteri ala'd-devâm düstûru'l-amel tutulmak için defter-i cedîd-i Hakânî'de hıfz olunmak buyuruldu" ibaresi ve Sultan III. Ahmed'in tuğrası bulunmaktadır. Defterin 2-12 sayfaları arası fihrist şeklindedir. Fihristte her bir liva ve nahiyede yer alan yerleşim yeri ilgili liva ya da nahiye altında önce numarası verilerek karye-i ... şeklinde ve altında ödedikleri vergi kaydedilmiştir. Bu defterde her bir yerleşim yerine verilen numara diğer liva ya da nahiyeye geçince baştan numaralandırma verilerek oluşturulmuştur. Zira 897 numaralı defterin fihristinde yer alan kayıtlarda başlangıçtan itibaren en sonuncu yerleşim yerine kadar sırasıyla numara verilmiştir. 900 numaralı defterin fihristinin son sayfası olan 11. sayfasında yer alan Ribat-ı Celayir'e tabi yerleşim yerleri deftere yatay şekilde sonradan eklenmiştir.

900 numaralı defter fihristten sonraki ilk sayfasında "der ribat-ı kala-i Tiflis" "mahalle-i Tophane" başlığıyla başlamıştır. Tiflis şehrinin mahalleleri ve bu mahallede yaşayan vergiye tabi neferlerin kaydedildiği defterde 24-72. sayfalar arasında 16 mahalle kaydedilmiştir. Bu mahallelerin isimleri şu şekildedir; Tophane, Küçük Mite, Bedgayer, Simak, Muğni, Noreşin, Sion Gürciyan, Kizik, Cebakeraşin, Suninşah, Ancishat-Kataligoz, Vank, Suserkiz, Kudra, Allem-Kallem, Amo. Bu mahallelerden sadece Tophane mahalle-i şeklinde kaydedilmiş diğer bütün mahalleler Kilise-i şeklinde kayıt altına alınmıştır.

---

[57] Feridun Emecen, "Mufassaldan İcmale", *Osmanlı Araştırmaları* 16 (1996), 37-44; Mehmet Öz, "Tahrir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 39/425-429.

[58] Bernard Lewis, "Registers on Iran and Âdharbâyjân in the Ottoman Defter-i Khâqânî", *Melanges d'Orientalisme Afferts a Henri Masse,* (Tahran 1963), 259-263.

[59] BOA, TT.d., Tiflis Eyaleti Mufassal Tahrir Defteri, 897.

[60] BOA, TT.d., Tiflis Eyaleti Mufassal Tahrir Defteri, 900.

900 numaralı defterin 73 ve 74. sayfalarında mukâtaat-ı nefs-i Tiflis başlığı ile Tiflis'in mukâtaa kayıtları verilmiştir. 75 ve 80 sayfaları arasında ise sırasıyla Tiflis'te kurulan Osmanlı vakıflarının görevlileri, gelir ve giderleri verilmiştir. Bu vakıflar şunlardır; Sultan Ahmet Camii, İbrahim Paşa Camii, Kethüda Mehmed Paşa Camii, Davud Han Camii, İshak Paşa Camii ve Medresesi. Defterin 80-83 sayfaları arasında Tiflis'te bulunan kale olan Ribat-ı Celayir ve buraya tabi 11 yerleşim yeri kaydedilmiştir. Bu yerleşim yerlerini ismi şu şekildedir; Ninakuri, Neferetli, Kudusilalo, Şaverdus, Gundegris, Bunluc, Naklkendi, Araşene, Çiğuret, Didube ve Tbelet. Defterin 85. sayfasında ise Sini Cami ve Medresesi vakfı görevlileri, gelirleri ve giderleri ile birlikte yazılmıştır.

900 numaralı defterin 90. sayfasında Liva-i Gori başlığı ile Gori livası nahiyeleri ve köyleri 408. sayfaya kadar yer almaktadır. Gori livasına tabi Sisay nahiyesi 90-183, Petre nahiyesi 185-213, İmlahor nahiyesi 214-371, Karakalkan ve Şansi nahiyesi 371-398 sayfaları arasında kaydedilmiştir. İmlahor nahiyesine tabi Runis köyünün gelirleri Vezir Receb Paşa vakfına bağlanmış ve 346-348 sayfaları arası bu vakfın gelir, gider ve görevlileri hakkında bilgiler verilmiştir. Gori livasının nahiyeleri kaydedildikten sonra "Kala-i Gori", "Ribat-ı Gori", ile başlayan Gori şehrinin merkezi 399-408 sayfaları arasında kayıt altına alınmıştır. Nefs-i Gori'de yer alan 6 mahalle ismi şu şekildedir; Gori, Reslum, Vardisuban, Karzit, Kilaz Mine, Bersidun. Bu mahallelerden sonra 404-406 sayfaları arasında nefs-i Gori'de ki bağ, bahçe, tarla ve buradan alınan gelirler kaydedilmiştir. Tiflis eyaletinde tesis edilen bir diğer Vakıf olan Yusuf Bey vakfı ise Gori merkezde tesis edilmiş 407-408 sayfaları arasında gelir gider ve görevlileri hakkında bilgiler verilmiştir.

Gori livasından sonra Muhran livası 409-420 sayfaları arasında kaydedilmiştir. Muhran livasından sonra Tiryalit livası 420-489 sayfaları arasında yer almıştır. Tiryalit livasına tabi Tiryalit nahiyesi s. 420-489, Gumarit nahiyesi 472-482, Guçarit nahiyesi 483-489 sayfaları arasında kaydedilmiştir. Defterin son livası olan Kaygulu ise 491-528 sayfaları arasında kaydedilmiştir. Defterin sonunda 24 Ramazan 1140/4 Mayıs 1728 tarihi ve es-Seyyid Abdurrahman Efendi'nin mührü bulunmaktadır.

Tiflis tapu tahrir defterlerinin ikinci cildi olan 897 numaralı defter ciltli ve ebrusuz olarak 54X19 ebadında hazırlanmıştır. Toplam 562 sayfa olan defterin başından iki sayfa ile 18-22, 207-209, 255-261, 311-317, 409-417, 419, 465, 469, 493, 559-562 sayfaları boştur. 897 numaralı defter 900'de olduğu gibi 1. sayfası "işbu tahrîr defteri ala'd-devâm düstûru'l-amel tutulmak için defter-i cedîd-i Hakânî'de hıfz olunmak buyuruldu" ibaresi ve Sultan III. Ahmed'in tuğrası ile başlamaktadır. 897 numaralı defterin 2 ve 21. sayfaları arasında fihrist bulunmaktadır. Liva ve nahiyelerde bulunan yerleşim yerleri 900 numaralı defterdeki aynı sistemle önce yerleşim yeri numarası sonra karye-i .... (karye adı) onun altında ise oradan alınan toplam akçe olma üzere kaydedilmiştir. Tapu tahrir kâtibi bu defteri hazırlarken 900 numaralı defterde de olduğu gibi ana metin ile fihristte uymayan yerleşim yerleri ve toplama hataları yapmıştır.

897 numaralı defterin ilk livası 24-320 sayfaları arasında ilk olarak Tiflis livası kayıtlarıdır. Tiflis livasına tabi Beratlı 24-158, Dumanis 158-210, Baydar 210-262, Demirci Hasanlı nahiyesi 262-320 sayfaları arasında kayıtlıdır. Bu defterin ikinci livası 320-470 sayfaları arasında kaydedilen Somhit'tir. Somhit livasına tabi aynı isimli merkez nahiyesi 320-420, Taşır nahiyesi 420-432, Penbek nahiyesi ise 433-470 sayfaları arasında kaydedilmiştir. Akçakale livası 470-495 sayfaları arasında kaydedilirken son nahiye olan Kazak 496-558 sayfaları arasında kayıtlıdır. Kazak livasına tabi İnçe nahiyesi 496-508, Çuvaz nahiyesi 509-529, Ahstabad nahiyesi 530-552, Terek nahiyesi 552-558 sayfaları arasında kayıtlıdır. Defterin en sonunda 900 numaralı defterdeki aynı tarih ve mühür bulunmaktadır. Tiflis eyaleti tapu tahrir defterlerine göre oluşturulan idari taksimat için tabloya bakınız.

Tablo 2: Tiflis Liva ve Nahiyeleri[61]

	Liva	Nahiye	Tapu Tahrir No
1	Tiflis	(1) Beratlı (2) Dumanis (3) Baydar (4) Demirci Hasanlı	897
2	Somhit	(1) Somhit (2) Taşır (3) Penbek	897
3	Akçakale	(1) Akçakale	897
4	Kazak	(1) İnçe (2) Çuvaz (3) Ahstabad (4) Terek	897
5	Gori	(1) Sisay (2) Petre (3) İmlahor	900

[61] Samet Sazak, *Osmanlı Döneminde Tiflis Eyaleti (1723-1735)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 69-70.

		(4) Karakalkan ve Şansi	
6	Muhran	(1) Muhran	900
7	Tiryalit	(1) Tiryalit (2) Gumarit (3) Guçarit	900
8	Kaygulu	(1) Kaygulu	900

Tiflis eyaleti idari yapının teşkilatlanması ve kaydının tutulma işlemleri sırasında bölgede aktif olarak devam eden savaşlar, ayaklanmalar ve eşkıyalar sebebiyle yaşanan göçler nedeniyle Tiflis eyaletinin tam teşekküllü olarak kaydı tapu tahrir kâtiplerinin faaliyetleri ile tabloda görüldüğü üzere kayıt altına alınmıştır. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı arşivlerinden temin edilen 897 ve 900 numaralı mufassal tahrir defterlerini incelediğimizde 897 numaralı defterin ve 900 numaralı defterin Tiryalit kazasına kadar aynı kâtip elinden çıktığını söyleyebiliriz. Ancak Tiryalit nahiyesinden sonra defterin sonuna kadar yaklaşık 110 sayfa başka bir kâtip tarafından tamamlandığı düşünülmektedir. Tahrir kâtipleri olarak Tiflis defterdarlığı memurları haricinde Defter-i Hâkâni kâtiplerinden Avni, İhsan, Sadık ve Mustafa Ruhi gibi kâtiplerin ve isimleri açıklanmayan şakirdlerin faaliyetleri ile bu defterler hitama erdirilmiştir.

İşlerinde mahir olan bu kâtipler her ne kadar kusursuz bir kayıt yapmaya çalışsa da kolay bir çalışma ortamında faaliyet yürütememişlerdir. Kâtiplerin yerlerinin sürekli değişmesi ve bilinmedik bir coğrafyada ilk defa yapılacak kayıtlarda hataların olması kaçınılmazdır. Bu hatalardan çoğunun sehven yapıldığı düşünülmektedir. Köy isimlerine numara veren kâtip bazen bu numaraların sırasını karıştırmış bazen mükerrer numara kullanmıştır. Buna ilaveten tapu tahrir kâtibinin en çok yaptığı hata vergi geliri kaydında ve nefer sayılarında yaptığı toplama hatalarıdır. Ayrıca kâtibin fihristte verdiği bazı yerleşim yeri isimleri metinde bulunmazken metinde yer alan bazı yerleşim yerleri de fihriste kaydedilmemiştir. Kâtiplerin hataları tarafımızca incelenerek ortaya çıkarılmıştır. Buna göre 897 numaralı tapu tahrir defteri fihristinde toplam 1.028 yerleşim yeri kaydedilmişken 1.036 yerleşim yeri tespit edilmiştir. 900 numaralı defterin fihristinde kaydedilen yerleşim yeri 614 iken tarafımızca 613 yerleşim yeri tespit edilmiştir. 897 numaralı tapu tahrir defteri fihristine göre toplam vergi 7.795.026 iken hesabımıza göre 7.812.479 olarak tespit edilmiştir. Aradaki fark 17.453 akçedir. 900 numaralı tapu tahrir defteri fihristine göre ise toplam vergi 6.238.592 iken veri tabanında 6.259.137 olarak tespit edilmiştir. Bu defterdeki fark 20.545 akçe iken toplam fark 37.998 akçedir.62 Ayrıca

[62] Samet Sazak, *Osmanlı Döneminde Tiflis Eyaleti (1723-1735)*, 19-20.

kâtiplerin 897 numaralı defteri oluştururken fihrist kısmına Dumanis nahiyesi başlığını unutması sebebiyle o dönemde baş muhasebe kaleminde çalışan memurlar burada kayıtlı 92 yerleşim yerini hataen Beratlı nahiyesine eklemiştir. Aynı hata günümüzde yapılan Tiflis tapu tahrir defterlerinin kaynak olarak kullanıldığı çalışmalarda da ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi bu defter serisinin derinlemesine incelenmeden sadece fihriste bakılarak çalışmaların yapılmasından kaynaklanmıştır.

Tapu tahrir defterlerini detaylı incelediğimizde kâtiplerin tabloyla aktardığımız hataları ortaya çıkarılmıştır.

Tablo 3: Tiflis Eyaleti Livaları ve Kâtiplerin Hataları

Liva	Toplam Yerleşim Yeri Sayısı	Kâtiplerin Hata Yaptığı Yerleşim Yeri Sayısı	Hataların Yüzdelik Oranı
Tiflis	480	63	%13,1
Somhit	271	45	%16,6
Akçakale	66	-	-
Kazak	231	5	%2,2
Gori	390	74	%19
Muhran	44	-	-
Tiryalit	116	21	%18,1
Kaygulu	51	3	%5,9
Toplam	1649	211	%12,8

Tablodan anlaşıldığı üzere kâtiplerin hatalı olarak kayıt altına aldıkları yerleşim yeri sayısı 211 olup toplam yerleşim yeri sayısının %12,8'ine tekabül etmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki bu hataların büyük çoğunluğu vergi unsurlarının toplanması aşamasında olmuştur. Nadiren ise nefer sayılarını hesaplarken hatalara düşülmüştür. Akçakale livasında hata çıkmamasının en büyük sebebi bu livada yaşayan cemaat ve sakinlerin vergi kayıtlarının yekün olarak toplu kaydedilmesidir. Muhran'da yine nüfusu çok az olan livanın vergi kayıtlarının yekün olarak verilmesi sebebiyle olduğunu belirtmek gerekir. Yukarıda bahsedildiği gibi 1649 yerleşim yerlerinden toplam 14.071.616 akçe vergi kaydı yazılmış ve her iki defterden toplam 37.998 akçe bir fark ortaya çıkmıştır. Böylelikle yüzdelik dilimle hesaplandığında hata payının yüzdelik dilime oranının %0,270 gibi küçük

bir rakam olduğu ortaya çıkmaktadır. Bütün bu hesaplamaların mufassal tahrir defterleri ile sınırlandırıldığını ve tahmini değerler olduğunu da belirtmekte fayda var.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü arşivinde yer alan Tiflis Eyaleti İcmal Tapu Tahrir Defteri iki cilt olarak hazırlanan Mufassal Tapu tahrir defterinin icmalidir. Bu defter daha önce sadece Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü arşivinden temin edilebilirken şu an Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden de erişilebilmektedir. Bu defterde Tiflis liva ve nahiyelerinin bazı özel durumu olan yerleşim yerleri detaylı incelenmiş ve her bir nahiyenin timar ve zeamet kayıtları tutulmuştur. Bu defterde liva ne nahiyelerin timar ve zeametleri ile alakalı bilgi verildiği gibi sonuna doğru Tiflis, Gori ve Celayir kalelerinde görevli askeri personele verilen timarlar kaydedilmiştir. Bu defterin başına sonradan eklendiğini düşündüğümüz Somhit nahiyesi ile alakalı 24 sayfa forma eklendiği tespit edilmiştir. Defterin ebrulu ilk sayfasında "icmal ve mufassal-ı liva-i Somhit der eyalet-i Tiflis tahrir-i cedîd el-vâki fi sene 1138" yazmaktadır. Bu defterin ilk sayfasında Mustafa Ruhi Efendi'nin mührü bulunmaktadır. Zaman zaman kâtiplerinde mühür ile defterleri tasdik ettiğine bir örnek olan bu sayfalardan anlaşıldığı üzere Mustafa Ruhi Efendi defterlerin son kontrolünü yapan ve onaylayan kişi olmuştur. Defterin 24. varağından sonra Sultan III. Ahmed'in tuğrası çekilmiş ve Tiflis liva ve nahiyelerine geçilmiştir. İlk önce Gori livasının bilgilerinin verildiği bu icmal defterde başlangıçta liva ve nahiyelerin fihristi verilmiştir. Ardından liva ve nahiyelere göre timar ve zeâmetler gösterilmiştir. Ayrıca Sancakbeyi ve mirliva hasları ile hâss-ı hümâyûn mukataa gelirleri ile araziler kayıt altına alınmıştır.[63]

Osmanlı Arşivi'nde Tiflis Eyaleti Tapu Tahrir Defteri olarak kayıtlı bir defter daha bulunmaktadır. Maliyeden Müdevver Defterler kısmında kayıtlı bu defter[64] fihrist mahiyetindedir. 418 sayfa olarak hazırlanan defterin sadece 15-29. sayfaları arası dolu olup diğer sayfaların tamamı boştur. 22 Zilkade 1140/30 Haziran 1728 tarihli olan bu defterde birkaç mukâtaa kaydı ile sadece livaların karye isimleri vergi hasılları fihrist mahiyetinde verilmiştir. Defterde başka bilgi bulunmamaktadır.

Defter-i Hâkâni memurlarının hazırlamış olduğu bir diğer defter serisi olan "Timar Tevcih Defterleri" Tiflis için de hazırlanmıştır. Defter-i Hümâyun'da hazırlanan bu defterler eyaletin çeşitli liva ve nahiyelerinde yer alan timar tevcihlerini içermektedir. Hicri 1142 miladi olarak 1729 yılı timar tevcih defteri olan bu defter daha önceleri TKG.KK.TTd., No. 836-812, olarak kaydedilmiştir. İkinci numara eski (812) ilk numara (836) ise defterin yeni numarasıdır. Bu timar tevcih defterinde Sivas, Canik, Amasya, Bozok, Çorum, Divriği, Arabgir, Konya, Niğde, Kayseri, Beyşehir eyaletlerinin timar tevcihleri Tiflis eyaletiyle

[63] BOA, TKGM.d., İcmal ve Mufassal-ı Eyalet-i Tiflis Tahrir-i Cedid, 208.

[64] BOA, MAD.d., 03966, s. 15-29.

birlikte verilmiştir. Bu defterde kâtip tarafından 19 farklı timar tevcihi kaydı bulunmaktadır.65

Tiflis eyaletini içeren bir diğer timar tevcih defteri daha bulunmaktadır. 1142/1733 tarihli timar Ruznamçe defteri TKG.KK.TTd., No. 879-846 şeklinde kaydedilmiştir. Defter numaralarından 846 eski 879 ise yeni numaradır. Bu defterde Tiflis timar tevcihleri haricinde Kars-ı Maraş, Maraş, Malatya, Ayntab, Çıldır, Ardahan-ı Büzürg ve Revan eyaletleri tevcihleri de kaydedilmiştir. Bir önceki timar ruznâmçe defterine göre daha şumüllü olan bu defterde toplam 49 timar tevcihi bulunmaktadır.66

Tiflis Tapu tahrir defterlerinden tahriç edilen bir diğer defter ise Tiflis'te havass-ı hümayun olmak üzere tahsis ve tahrir kılınanların Defterhane'den verilen icmal sureti başlığıyla verilen defterdir. 67 Bâb-ı Defteri'nin Başmuhasebe Kalemi Defteri olan bu defter ciltsiz, ebrusuz 20X56,5 ebatında 16 sayfadır. Defterin 12. sayfasının sonunda "suret-i defter-i cedid-i icmal-i sultanî budur ki nakl olundu tahriren evâil-i şerh-i şevval sene erbain ve miete ve elf" ibaresi yer almakta ve kâtibin mührü bulunmakta, 13. sayfada buyruldu ile birlikte bir metin yer almaktadır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin Güney Kafkasya ve İran memleketlerini 1723-1735 yılları arasında yönetme süresi boyunca ele geçirilen eyaletlerde imar ve iskân gibi faaliyetler yanında merkezden atanan beylerbeyi, sancakbeyi, kadı gibi görevlilerle bölge Osmanlı idaresi altına alınmıştır. Bir eyaletin Osmanlı toprağı olarak sayılabilmesinin en büyük göstergesi eyaletin topraklarının ve yerleşim yerlerinin Osmanlı timar sistemine geçmesidir. Osmanlı timar sisteminin bölgede tesisi için ise tapu tahririnin yapılarak livalar ve nahiyelerin tespiti ve buralara bağlı karye, cemaat, kışlak, mezra, arazi gibi yerleşim yeri türlerinin tabi oldukları vergi ile birlikte kaydedilmesi gerekirdi. Osmanlılar Tiflis'i ele geçirdikten sonra başlayan bölgeyi Osmanlı idari sistemine geçirme işlerinden en önemli faaliyetin tapu tahrir defterlerinin hazırlanma süreci olduğu tespit edilmiştir. İstanbul'da bulunan Defterhâne-i Hâkâni memurlarının bölgeye sevk edildiği ve tahrir işlemlerine büyük önem verildiği anlaşılmıştır. Ancak bölgede devam eden sırasıyla, Osmanlı-Afgan, Osmanlı-II. Tahmasb, Osmanlı-Nadir Han savaşları ve Lezgilerin eşkıyalık faaliyetleri nedeniyle iskanla alakalı zorluklar yaşanmıştır. Yerleşim yerlerinde iskanın sürekli değişmesi ve köylülerin uzun süren yolculuklarla yer değiştirmesi sonucu kâtiplerin işinin zorlaştığı görülmüştür.

Bütün bu zorluk ve sıkıntılara rağmen defterhâne kaleminde çalışan kâtip ve şakirdler ile Tiflis defterdarlığının uzun çalışmalarıyla birlikte mufassal, icmal ve ruznamçe olarak üç kısımdan teşekkül hale gelen defterlerin hazırlanması tamamlanmıştır. Bu defterler

[65] BOA, TKGM.d., 836, Ruznâmçe, Tiflis, 1142/1729, v. 196a-203a.

[66] BOA, TKGM.d., 879, Ruznâmçe, Tiflis, 1146/1733, v. 182a-199b.

[67] BOA, D.BŞM.d., 1613, (23 Cemaziyelevvel 1140/6 Ocak 1728).

Tiflis'in Osmanlı idari yapılanmasındaki statüsü, sosyo-ekonomik yapısı, fizyonomisi, etnik ve demografik durumu incelemede kullanılacak birinci dereceden kaynaklardır. Bu çalışmada ortaya çıkmıştır ki bütün bu zor şartlara rağmen Defter-i Hâkâni memurları sayıları az olmasına karşın yeni fethedilen ve tahriri çıkarılan 13 yeni eyalet ve buralara bağlı liva, nahiye, köy, cemaat ve kışlaklar gibi bütün yerleşim yerlerini burada vergiye tabi kişiler ile ödemekle yükümlü oldukları vergileri kayıt altına almışlardır. Yine görülmüştür ki bu kayıtların çoğu bölge için bir ilk olma hüviyetine sahiptir.

Sonuç olarak Osmanlı eyaleti haline getirilen Tiflis eyaletinde tapu tahrir defteri oluşturulması için çalışan defter-i hâkâni memurları büyük bir özveri ve beceri ile bu defterlerin hazırlanmasını sağlamışlardır. Tiflis eyaleti tahrir defterlerinin oluşturulma sürecini aktardığımız bu çalışmada hata ve eksikler olmasına rağmen dönemin şartlarına binaen memurlar iyi bir iş ortaya çıkarmıştır.

Kaynakça | References

Arşiv Belgeleri/ Archive

BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/512, (20 Şevval 1135/24 Temmuz 1723).
BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/564, (20 Zilkade 1135/22 Ağustos 1723).
BOA, A.DVNS.MHM.d., 131/794, (10 Safer 1136/9 Kasım 1723).
BOA, C.ML., 465/18936, (29 Şaban 1136/23 Mayıs 1724).
BOA, A.DVNS.MHM.d.,131/1070, (10 Cemaziyelevvel 1136/5 Şubat 1724).
BOA, A.DVNS.MHM.d.,131/1470, (20 Şaban 1136/14 Mayıs 1724).
BOA, C.TZ., 154/7695, (27 Rebiülahir 1141/23 Kasım 1728).
BOA, C.TZ., 154/7694, (11 Rebiülevvel 1141/15 Ekim 1728).
BOA, İE.TZ., 8/837, (4 Cemaziyelevvel 1138/8 Ocak 1726).
BOA, İE.DH., 23/2128, (29 Rebiülevvel 1139/24 Kasım 1726).
BOA, A.DVNS.MHM.d., 132/414, (10 Safer 1137/29 Ekim 1724).
BOA, A.DVNS.MHM.d., 132/641, (10 Rebiülahir 1137/27 Aralık 1724).
BOA, A.DVNS.MHM.d., 132/1312, (29 Zilhicce 1137/8 Eylül 1725).
BOA, A.DVNS.MHM.d., 132/1318, (29 Zilhicce 1137/8 Eylül 1725).
BOA, A.DVNS.MHM.d., 133/59, (29 Safer 1138/6 Kasım 1725).
BOA, A.DVNS.MHM.d., 133/62, (29 Safer 1138/6 Kasım 1725).
BOA, A.DVNS.MHM.d., 133/63, (29 Safer 1138/6 Kasım 1725).
BOA, A.DVNS.MHM.d., 133/78, (10 Rebiülevvel 1138/16 Kasım 1725).
BOA, A.DVNS.MHM.d., 133/121, (29 Rebiülevvel 1138/5 Aralık 1725).
BOA, A.DVNS.MHM.d., 133/276, (29 Cemaziyelevvel 1138/2 Şubat 1726).
BOA, A.DVNS.MHM.d., 133/1029-1030, (29 Zilhicce 1138/28 Ağustos 1726).
BOA, A.DVNS.MHM.d., 133/1228, (29 Rebiülevvel 1139/24 Kasım 1726).
BOA, A.DVNS.MHM.d., 133/1528-1529, (20 Cemaziyelahir 1139/12 Şubat 1727).
BOA, A.DVNS.MHM.d., 134/947, (20 Rebiülahir 1140/5 Aralık 1727).
BOA, A.DVNS.MHM.d., 134/1012-1013,(10 Cemaziyelevvel 1140/24 Aralık 1727).
BOA, A.DVNS.MHM.d., 135/1011, (10 Şaban 1141/11 Mart 1729).
BOA, A.DVNS.MHM.d., 137/483, (20 Cemaziyelahir 1142/10 Ocak 1730).
BOA, TT.d., Tiflis Eyaleti Mufassal Tahrir Defteri, 897.
BOA, TT.d., Tiflis Eyaleti Mufassal Tahrir Defteri, 900.
BOA, TKGM.d., İcmal ve Mufassal-ı Eyalet-i Tiflis Tahrir-i Cedid, 208.
BOA, MAD.d., 15651, s. 26.
BOA, MAD.d., 03966, s. 15-29.
BOA, TKGM.d., 836, Ruznâmçe, Tiflis, 1142/1729, v. 196a-203a.
BOA, TKGM.d., 879, Ruznâmçe, Tiflis, 1146/1733, v. 182a-199b.
BOA, D.BŞM.d., 1613, (23 Cemaziyelevvel 1140/6 Ocak 1728).

Diğer Kaynaklar/ Other References

Afyoncu, Erhan. "Defterhâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/100-104. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.

Afyoncu, Erhan. *Defterhane-i Âmire (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

Aydın, Bilgin. *XVI. Yüzyıl'da Dîvânı Hümâyun ve Defter Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2017.

Aydın, Mustafa. "Tiflis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/150-153. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.

Başar, Fahameddin. *Osmanlı Eyalet Tevcihatı 1717-1730*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.

Bilge, M. Sadık. *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*. İstanbul: Kitabevi, 2015.

Bilgili, Ali Sinan. "Osmanlı ve Safevî Hakimiyetlerinde Tiflis (XVIII. Yüzyıl)". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 21 (2009), 23-62.

Çelebizâde İsmaîl Âsım Efendi. *Tarih-i Çelebizade*. hzr. Abdülkadir Özcan vd. 3 Cilt. İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.

Emecen, Feridun. "Mufassaldan İcmale". *Osmanlı Araştırmaları* 16 (1996), 37-44.

Genç, Serdar. *Lale Devrinde Savaş (İran Seferlerinde Organiasyon ve Lojistik)*. İstanbul: Kitap Yayınevi. 2013.

Gümüş, Nebi. "Tiflis'te İkinci Osmanlı Hakimiyeti ve 18. Yüzyıl Osmanlı Gürcü İlişkileri". *XVI. Türk Tarih Kongresi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010.

İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600*. çev. Halil Berktay. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2018).

Kazdal, Mehmet. *Bir Osmanlı Beylerbeyi Vezir İshak Paşa*. Ankara: Fecr, 2022.

Köse, Ensar. *Osmanlı Devleti ve Rusya Arasında Kafkasların Taksimi (1724 İstanbul Antlaşması)*. İstanbul: Büyüyen Ay, 2017.

Külbilge, İlker. *18. Yüzyılım İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747)*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.

Lewis, Bernard. "Registers on Iran and Âdharbâyjân in the Ottoman Defter-i Khâqânî", *Melanges d'Orientalisme Afferts a Henri Masse*, (Tahran 1963), 259-263.

Öz, Mehmet. "Tahrir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/425-429. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.

Öz, Mehmet. *Osmanlı Tarihi Üzerine II (İnsan-Toplum-Ekonomi)*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2020.

Özgüdenli, Osman Gazi. "Osmanlı İranı I: Batı İran ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrîr Kayıtları: Coğrafî ve İdarî Taksimat", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi* 34. (Temmuz 2003), 83-106.

Saçmalı, Muhammet Habib. "Batı'da Barış, Doğu'da Savaş: Pasarofça Antlaşması Sonrası Surye ve Irak'ta Nizamın Tesisi (1718-1722)". *İslam Araştırmaları Dergisi* 49. (Ocak 2023), 7-31.

Saçmalı, Muhammet Habib. *Sunni-Shiite Relations in the First Half of the Eighteenth Century and Early Modern Ottoman Universal Caliphate*. Kaliforniya: Kaliforniya Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.

Sazak, Samet. *Osmanlı Döneminde Tiflis Eyaleti (1723-1735)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal

Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

Subhi Mehmed Efendi. *Subhi Tarihi: Sami ve Şakir Tarihleri ile birlikte 1730-1744*. hzr. Mesut Aydıner. İstanbul: Kitabevi,2007.

Valiyev, Elvin- Yörük, Doğan. "Güney Kafkasya'da Osmanlı Hâkimiyeti (1723-1735)", *SUTAD* 40 (2016), 15-28.

Volhoyskiy, M. A.- Muhanov, B. M. *Kavkazkiy Vektor Rasiskoy Politiki*. 4 Cilt. Moskova: 2011.

Yeşilot, Okan. *Şahın Ülkesinde (Rus Çarı I. Petro'nun İran Elçisi Artemiy Volinskiy'in Kafkasya Raporu)*. İstanbul: Yeditepe, 2014.